

НАСЕЛЕННЯ ТА УМОВИ ДЛЯ РІЛЬНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДАЛЕКОСХІДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Гуменюк В.В.,

*заслужений юрист України,
кандидат юридичних наук,*

*доцент кафедри теорії та історії держави і права
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8562-4389>

e-mail: gumenyuk_vitaliy@ukr.net

Гуменюк В. В. Населення та умови для рільництва Української Далекосхідної Республіки.

У статті досліджуються умови для рільництва та переселення українського населення до Української Далекосхідної Республіки (Амурського та Усурійсько-Приморського краю).

Доведено, що у 1917 році населення Зеленого Клину становило майже 880 тисяч осіб (населення Приморщини складало близько 540 тисяч осіб, а Амурщини – близько 337 тисяч осіб). За переписом, проведеним 1918 року українськими організаціями, українців нараховувалося тоді 437 тисяч осіб.

Клімат Амурського краю представляв комбінування гарячого та дощового літа із холодною та малосніжною зимою, а клімат Усурійсько-Приморського краю був суворішим від тих європейських країн, що знаходяться на таких самих широтах.

Одним із головних занять Амурського краю було хліборобство, яким переважно займалися селяни-переселенці (більшість – українці, козаки – меншою мірою). Не дивлячись на більші земельні простори у козаків, оброблення ріллі здійснювалося на половину менше, ніж у селян. З сільськогосподарських рослин тут розводили: пшеницю, овес, озиме жито, картоплю, гречку, ячмінь, просо та кукурудзу. Першими переселенцями Усурійсько-Приморського краю були забайкальські козаки та селяни, які й почали вже займатися хліборобством на європейський зразок. Рільництво було одним із головних занять населення Усурійсько-Приморського краю. З рільничих культур у краю розводили майже виключно ярові збіжжя, хоч у деяких місцях розводили озиме жито. До цих ярових збіжжєвих рослин належали: пшениця, овес, жито, ячмінь, гречка, просо, кукурудза, горох, лен, картопля, кавун, капуста, баклажан та деінде й цукровий буряк.

Констатується, що Усурійсько-Приморський край (переважно південна частина – Усурійщина) був сприятливіший для рільництва (хліборобських культур), аніж Амурський край. Цьому сприяв якісний ґрунт-чорнозем, який місцями доходив до двох метрів глибини та містив у собі багато перегною. Відповідно Усурійський чорнозем набагато кращий за якістю від Амурського, адже в деяких місцях його можна порівняти до українського у Європі.

Ключові слова: населення, землеробство, хліборобство, рільництво, клімат

Gumenyuk V. V. Population and conditions for farming Ukrainian Far Eastern Republic.

The article examines the conditions for agriculture and resettlement of the Ukrainian population to the Ukrainian Far Eastern Republic (Amur and Usuriysk-Primorsky Krai).

It has been proven that in 1917 the population of Green Wedge was almost 880 thousand people (the population of Primorsky Krai was about 540 thousand people, and the population of Amur Region was about 337 thousand people). According to the census conducted in 1918 by Ukrainian organizations, there were 437,000 Ukrainians at that time.

The climate of the Amur region was a combination of hot and rainy summers with cold and snowless winters, and the climate of the Usuriysk-Primorsky region was harsher than those of European countries located at the same latitudes.

One of the main occupations of the Amur region was farming, which was mostly done by peasants-immigrants (mostly Ukrainians, Cossacks to a lesser extent). Despite the larger land areas of the Cossacks, culti-

vation of arable land was carried out half less than that of the peasants. Agricultural plants were grown here: wheat, oats, winter rye, potatoes, buckwheat, barley, millet and corn. Trans-Baikal Cossacks and peasants were the first settlers of the Usuriysk-Primorsky Krai, who had already begun to engage in European-style farming. Agriculture was one of the main occupations of the population of the Usuriysk-Primorsky Krai. 3 agricultural crops in the region were grown almost exclusively for spring crops, although in some places winter rye was grown. These spring cereal plants included: wheat, oats, rye, barley, buckwheat, millet, corn, peas, flax, potatoes, watermelon, cabbage, eggplant, and elsewhere, sugar beet.

It is stated that the Usuriysk-Primorsky Krai (mainly the southern part – Usuriyshchyna) was more favorable for agriculture (wheat crops) than the Amur Krai. This was facilitated by the high-quality black soil, which in some places reached a depth of two meters and contained a lot of humus. Accordingly, Usuriy black soil is much better in quality than Amur black soil, because in some places it can be equated with Great Ukrainian black soil.

Key words: population, agriculture, farming, climate

Постановка проблеми. Враховуючи події, які відбулися з 2014 року, а саме: анексія Автономної Республіки Крим, військове вторгнення на Східну Україну, а також повномасштабне військове вторгнення 24 лютого 2022 року на сучасну суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу Україну, проблемою є ознаки російських експансіоністських амбіцій та імперіалістичної політики. Відтак необхідно актуалізувати дослідження та висвітлення питання державотворення Українського народу минулого століття, який наразі стає на захист демократичних цінностей, європейського шляху розвитку, територіальної цілісності та державного суверенітету України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню знань про Зелений Клин та феномен українського національного руху, що існував на Далекому Сході у 1917-1922 роках та став результатом національної самоорганізації місцевого українського населення, у своїх наукових публікаціях приділяли увагу українські та зарубіжні науковці: І. І. Шимонович, І. Світ, П. Беркут, В. Кийович, В. Кабузан, Т. Олесіюк, А. А. Попок, Ф. Заставний, В. Черномаз, І. Нам, О. Мицюк, І. Багрянний, Ф. Ф. Буссе, П.Ф. Унтербергер, А.А. Кауфман, А.А. Меньшиков, М. Марунчак та інші.

Мета. Метою роботи є уточнення відомих раниш, але недостатньо досліджених, виявлення нових фактів, поглиблення вивчення знань про Зелений Клин, аналіз реального стану предмета дослідження.

Методика. Методика включає аналіз теоретичної та джерельної бази з подальшим узагальненням і формулюванням відповідних висновків та рекомендацій. З огляду на міждисциплінарність проблеми, в роботі використано комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних, спеціально-історичних та філософських методів і підходів, а також принципів об'єктивності, історизму, системності і всебічності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальну кількість населення Зеленого Клину, яке проживало у період державотворення Українського народу з 1917 року по 1922 рік, наразі важко встановити та вивчити достеменно, оскільки бракує сталих статистичних спостережень.

Найбільш важливим був перепис 1897 року, яким відсоток українського населення на території Зеленого Клину становив в Усурійському краю – 25 відсотків, а на території Амурщини – 18 відсотків. Водночас від того часу до початку Першої світової війни 1914 року відбувалося масове переселення з Європи, переважна більшість з яких були з України. Так, за словами професора О. Мицюка [1] у 1907 році до одного лише Усурійського краю з шести українських губерній: Чернігівської, Київської, Полтавської, Волинської, Харківської, Подільської прибуло 51 176 осіб, що складало 73,6 відсотків всіх переселенців. Цей відсоток був більшим у зв'язку із переселенням до цього краю переселенців із степової частини України, Бессарабщини та Кубані. Необхідно зазначити, що приблизно такий відсоток українських переселенців до Усурійського краю був завжди, проте у період морського переселення 1883-1885 роках цей відсоток міг сягати майже до 100 відсотків. Разом з тим, відомий статистик і знавець переселенської справи професор Ол. Кауфман зазначав всіх переселенців Усурійського краю українцями (малоросами) [2].

Українське населення на Амурщині було у меншій кількості, ніж українців на Приморщині. Як зазначав професор О. Мицюк, то відсоток переселенців з українських земель, крім степової частини України і Бессарабщини, у 1907 році становило 54,8 відсотків, що складало 6 513 осіб. З огляду на інші джерела вказувалось, що переселення з українських земель було орієнтовно від 50 до 60 відсотків щорічно.

Таким чином, українське населення на території Зеленого Клину становило до 60 відсотків. З того на Приморщині як величезну більшість, яка в Усурійському краю доходило до 70 відсотків, а в

Амурщині як більшість абсолютну, яка серед селянства місцями доходила до 80 відсотків. Загальна кількість населення на території Зеленого Клину у 1914 році становила 857 тисяч осіб (майже три чвертини – на Приморщині, одна чвертина – на Амурщині) [3].

У 1917 році населення Зеленого Клину становило майже 880 тисяч осіб (населення Приморщини складало близько 540 тисяч осіб, а Амурщини – близько 337 тисяч осіб) [4]. За переписом, проведеним 1918 року українськими організаціями, українців нараховувалося тоді 437 тисяч осіб [5].

За словами Шимоновича І.І. у своїй науковій роботі «Зелений Клин – Нова Україна», опублікована у 1924 році [6], звернув увагу на той факт, що Амурський край та Усурійсько-Приморський край представляли як у географічному, так і економічному відношенні дві окремі частини, тому необхідно розглядати їх природні надземні та підземні багатства окремо.

Амурщина чи Амурський край (область), площа якої становила 449 500 кв. км та Усурійсько-Приморський край, площа якої становила 558 500 кв. км (Усурійський край – 215 000 кв. км, Удський округ та місто Хабаровськ – 343 500 кв. км) раніше належали до Китайської держави і остаточно були приєднані до Російської імперії у 1858 році відповідно до Айгунського договору.

За словами Фрадинського О.А. Айгунський договір 1858 року – угода про кордон та взаємну торгівлю між Російською імперією та Китаєм, підписана 16 (29) травня в місті Айгунь (Північна Маньчжурія, теперішня територія КНР). Зі сторони Росії Айгунський договір підписаний генерал-губернатором Східного Сибіру М.М. Муравйовим-Амурським, а зі сторони Китаю – головнокомандуючим китайськими військами в районі річки Амур І-Шин. Ратифікований китайською стороною 2 (15) червня, а російською – 8 (21) червня 1858 року. Складається із 3 статей. Айгунський договір юридично встановив проходження російського кордону по лівому березі річки Амур на ділянці від місця впадіння у Амур річки Аргунь до місця впадіння Амуре у Тихий океан. Китайський кордон проходив на вказаній ділянці по правому березі Амуре [7].

Як стверджував Фрадинський О.А., Айгунський договір створив сприятливі умови для розвитку російсько-китайської торгівлі, пільгового імпорту товарів на територію утвореного у 1884 році Приамурського генерал-губернаторства. Торгівельне плавання по річках Амур, Сунгарі та Усурі дозволялося лише російським та китайським суднам, а місцеві влади брали на себе зобов'язання вслякко сприяти торговому обміну. Цей дозвіл згодом був підтверджений статтею 18 Петербурзького договору 1881 року. Основні умови Айгунського договору знайшли своє продовження у Пекінському договорі 1860 року, який юридично закріпив кордон між Російською імперією та Китаєм.

За словами І. Шимоновича Амурський край тягнувся вздовж лівого берега річки Амуре від злиття річки Шилки з річкою Аргуню аж до самого впливу річки Усурі. Річка Амур з протяжністю 1 769 км слугувала кордоном з Китайською державою з півдня; із заходу Амурський край межував із Забайкальською областю; на півночі – зі Становим хребтом, який відділяв його від Іркутської області; на сході межею була Приморщина та хребти Джугджурських і Ямалинських гір. Весь Амурський край належав до басейну річки Амуре, звідки й одержав свою назву. Крім річки Амуре, важливе значення для Амурського краю мали його припливи Зея і Бурея. Рельєф Амурського краю переважно гірський, адже весь північ та південний схід заповнений вітками головних Станових, Джугджурських і Ямалинських гір.

Разом з тим, Усурійсько-Приморський край був другою і східно-південною частиною Зеленого Клину, кордонами якого були на сході: Японське море, Татарський пролив та Охотське море; на заході: річки Усурі та Амур поруч з містом Хабаровськ, Амурська та Якутська область; на півдні: Японське море та на півночі: Охотська, округи Приморщини. До Усурійсько-Приморського краю належала уся південна частина Приморської області, до якої входили весь Усурійський край (південна і північна частина) та Хабаровська і Удська округи.

У зв'язку з тим, що з 1861 року проведено колонізацію морським шляхом через місто Одесу на Чорному морі, з цього часу починалася нова доба в міграції Зеленого Клину (у Східну Сибір переселялися українці). Цим переселенцям з України дано привілеї й допомоги. Вони крім безплатного переїзду морськими і суходоземними шляхами безкоштовно одержували всі харчові продукти на півтора роки, готівку на замовлення матеріалів для забудов, декілька волів і одну корову, насіння для засіву поля і городів та різні предмети господарського забезпечення від хліборобських машин і знарядь до кухонного начиння включно. Все те причинилося до того, що на Далекий Схід почали дуже швидко переселятися наші хлібороби-селяни, шукаючи в новому краю тих свобод і просторів, якими користувались їх батьки на території України. У першу чергу переселялися хлібороби з Чернігівщини і Полтавщини. Так, у період з 1883 по 1885 рік з Чернігівщини на територію Зеленого Клину пересели-

лося 4 688 осіб (754 родини). Передавши вістку своїм землякам про великі багатства, які здобали наші селяни на Зеленому Клині, а головне в Усурійському краю, туди починається масове переселення і в 1884 році туди прибуло ще 45 родин, в 1885 році – 131 родин.

У березні 1883 року з міста Одеси до міста Владивостока прибув перший пароплав з кількома сотнями переселенців, переважно селян Чернігівської губернії. За даними відомого організатора переселенської справи й дослідника Далекого Сходу Ф. Ф. Буссе в 1883 – 1892 роках вихідці з Чернігівщини становили 75,2 відсотків українських переселенців [8]. У період з 1896 року по 1899 рік переважна більшість становили переселенці з Київщини. Впродовж десяти років (з 1900 року по 1910 рік) майже рівний відсоток переселенців з Київщини – приблизно 25 відсотків і Полтавщини – 25,48 відсотків. Переселення з Полтавщини на Зелений Клині почалося у 1887 році.

За підрахунками дослідниці Аргудяєвої Ю. В., на підставі статистичних даних, наведених статистиком початку ХХ століття Меншиковим А., з 22 122 родин, що переселилися в 1858 – 1914 роках до Приморського краю, 15 475 родин були з України. Розподілялися таким чином: з Чернігівської губернії – 40,8 відсотків, з Київської – 26,2 відсотків, з Полтавської – 22,5 відсотків, з Харківської – 12,2 відсотків, з Волинської – 5 відсотків, з Кам'янець-Подільської – 2 відсотки, з Катеринославської – 1,3 відсотки [9]. За даними Меншикова А., українці становили 81,26 відсотків усіх переселенців до Приморської області [10].

За підсумками дослідника Кабузана В. М. визначено, що в 1883 – 1905 роках на Далекий Схід переселилося 172 876 осіб, з українських губерній – 109 510 осіб або 63,4 відсотків всіх переселенців. Більшість із них оселилося в Приморській області – 77 139 українців, тобто 78,1 відсоток. Серед переселенців до Амурської області в даний період відсоток українців був менший і становив 47,8 відсотків. За місцем виходу серед поселенців до Амурщини відчутно переважали полтавчани – 64,51 відсотків, вихідців з Правобережної України було значно менше. Крім того, Кабузан В. стверджує, що питома вага українців у Приморській області до 1903 року ніколи не була нижча за 75 відсотків [11]. Ці дані збігаються з даними українських дослідників Далекого Сходу – Кубійовича В. Світа І., Олесюка Т.

У період з 1906 року по 1916 рік на Далекий Схід прибуло 259 522 особи, з них українців – 166 787 або 64,27 відсотків. Хоча в цей період переселенців з України прибуло більше, але кількість їх знизилася з 65,82 відсотків до 64,27 відсотків. З українських переселенців 102 618 (61,25 відсотків) осіли в Приморській області Це були чернігівці – 21,57 відсотків, кияни, волиняни та подоляни разом становили 47 125 осіб та ще 7 202 осіб – зі степової України.

За даними Кабузана В. у період з 1850 року по 1916 рік з України на Далекий Схід переселилося 276 300 осіб (56,54 відсотків всіх переселенців). В Амурській області українці становили 49,7 відсотків поселенців, у Приморській – 61,2 відсотки. Це були: з Чернігівської губернії – 68 992 осіб (24,97 відсотків), з Київської – 66 709 (24,14 відсотків), з Полтавської – 66 703 (24,14 відсотків), Харківської – 14 381 (5,2 відсотків) [12].

Канадський дослідник Марунчак М. вважає дані Кабузана В. детальні. Разом з тим, оскільки Кабузан В. рахував тільки переселенців з власне українських губерній і не брав до уваги українців – вихідців з Кубані, Кавказу, Вороніжчини, Надволжя, Сибіру тощо, Марунчак М. вважає, що остаточна цифра українців на Далекому Сході перед Першою світовою війною сягала до 300 тисяч [13]. Проте не враховано природній приріст українського населення, а відтак кількість українців на Далекому Сході повинно значно збільшитися – не менш як на 20 відсотків.

Клімат Амурського краю представляв комбінування гарячого та дощового літа із холодною і мало-сніжною зимою. Для трьох головних пунктів Амурського краю із заходу на схід: Албазіне, Благовещенська та Катерино-Микольської станції середньорічна температура представлялася таким чином. Річна температура в Албазіне становила у січні: –29 градусів; у травні: +8 градусів; у липні: +18 градусів; у жовтні: +2 градуси. Річна температура в Благовещенську становила у січні: –26 градусів; у травні: +10 градусів; у липні: +21 градус; у жовтні: +1 градус. Річна температура в Катерино-Микольській станції становила у січні: –22 градусів; у травні: +10 градусів; у липні: +21 градус; у жовтні: +4 градуси. Загальна річна кількість опадів в Албазіні була досить мале і становила приблизно 300 мм, в Благовещенську: 498 мм, а в Катерино-Микольській станції доходило до 506 мм. Зимові опади надзвичайно малі так, що зима була зовсім безсніжна, що унеможлилювала сіяння озимого хліба. Найбільша кількість опадів припадає на липень і серпень, що затримує досягання хлібів і жнива, а відтак сприяв погіршенню якості зерна.

Клімат Усурійсько-Приморського краю був суворішим від тих європейських країн, що знаходяться на таких самих широтах. Крім того, він дуже змінюється між крайньою північчю і півднем краю. В п'яти головних пунктах краю: Затока св. Ольги, Владивосток, Хабаровськ, Миколаївськ, Удськ вона представляється так: Затока св. Ольги: середньорічна температура +4,5 градусів; середня температура зими –10 градусів; найхолодніший місяць –13 градусів; середня температура літа +18 градусів; найтепліший місяць +20 градусів; Владивосток: середня температура зими –12 градусів; найхолодніший місяць –16 градусів; середня температура літа +18,2 градусів; найтепліший місяць +21 градусів; Хабаровськ: середньорічна температура +0,6 градусів; середня температура зими –21 градусів; найхолодніший місяць –25 градусів; середня температура літа +19 градусів; найтепліший місяць +21 градусів; Миколаївськ: середньорічна температура –2,4 градусів; середня температура зими –21,5 градусів; середня температура літа +15 градусів; Удськ: середньорічна температура –4 градусів; середня температура зими –28 градусів; середня температура літа +13,5 градусів.

Таким чином, до більше морського клімату можна вважати Затоку св. Ольги та Владивосток, тобто місцевості південно-східні, що межували з Японським морем. Хабаровськ, Миколаївськ, Удськ можна віднести до більше континентальних, хоча Миколаївськ знаходився недалеко від берегів моря, але на Удськ мав великий вплив Охотське море, куди зимою попадали лід з Північного Льодовитого океану. Рослинний же період є найбільше сприятливий у Затоці св. Ольги, Владивосток, Хабаровськ. Менше сприятливий він у Миколаївську, хоча хліборобство тут ще можливе, а в Удську, де рослинний період триває 5 місяців, хліборобство досить тяжке для поширення. Тому до хліборобського району можна віднести весь Усурійський край та Хабаровський округ, де воно найкраще привилося від давніх часів. Це був цілком хліборобський район. Менше відповідною хліборобським районом була південна частина, а північна частина Удського округу майже цілком не відповідає хліборобським районом через кліматичні умови.

У Затоці св. Ольги річна кількість опадів становила 1 024 мм, у тому числі на літо припадало 452 мм, а у Владивостоці річна кількість становила лише 336 мм, а літом – 158 мм. Така ж була різниця між Хабаровськом та Миколаївськом: у першому річна кількість становила 603 мм, а літом – 364 мм, а в другому річна кількість – 512 мм, а літом – 184 мм. Північна частина Усурійсько-Приморського краю вже мала велику кількість опадів, що іноді дорівнювала Затоці св. Ольги, й це тому, що вся південна частина Охотського моря була в туманах, літом часто йдуть дощі, а зимою – сніги (переважають літні опади, які доходили до 526 мм).

Адміністративним центром і головним містом Амурської області був Благовещенськ на лівому березі річки Амура при вливі до нього річки Зеї. Благовещенськ є найбільшим містом краю і одним із головних портів на річці Амурі, де знаходилася головна митниця для торгівлі з Маньчжурією та залізнична станція великого Сибірського шляху. Благовещенськ – це один із найбільших торгівельно-промислових центрів Приамур'я. Пароплавне сполучення він мав з міста Стрітенська на річці Шильці (Забайкальська область), Зеєю-Пристаню на річці Зеї, Хабаровськом та Миколаївськом на Амурі та Харбіном (Маньчжурія) на річці Сунгарі. Тут, функціонувало понад 200 різних пароплавів (деякі з них бензиновими і нафтовими двигунами) та до 300 різних байдаків. Наявні 8 церков та 4 середні школи: 2 гімназії (хлоп'яча і дівоча), одна реальна школа та духовна семінарія, річна, телеграфічна та реміснична школа та велика кількість нижчих шкіл різних типів, в ще різні культурні заклади, як бібліотеки, музеї, театри; 7 друкарень і виходили часописи.

У Благовещенську працювало 60 промислових підприємств (фабрики сірників, 5 тартаків, 8 парових млинів, що перемелюють до 131 000 тонн зерна щорічно, 2 механічні фабрики, 1 будови пароплавів, 2 спиртово-горілчані заводи, 3 пивоварні, 9 шкіряних фабрик тощо. На млинах перемелюється зерно місцевої продукції та частково привозиться з Маньчжурії, на тартаках перероблюється дерево, яке сплавляється переважно з північних частин Амурського краю.

Разом з тим, місто Благовещенськ був центром усієї золотої промисловості Амурського краю і як для її кредитування, так і торгівлі та промисловості відчинено в ньому 6 кредитових банків. Головна торгівля переводилася хлібом і худобою (Монголія).

Населення адміністративного центру та головного міста Амурської області – міста Благовещенська, поділяється на міщан, козаків і селян.

Хліборобство було одним із головних занять Амурського краю. Головним хліборобським районом була так звана Зейсько-Бурейська рівнина, чи як її ще називали Амурська прерія. Вона знаходилася між річками Зеєю і Буреєю, ще тягнулася нижче по річці Амуру до впливу до нього річки Хінгана.

Ґрунт Зейсько-Бурейської рівнини вважався найкращим і носив назву Амурського чорнозему. Він не однаковий з українським у Європі, проте більше підходить до лугових або напівболотних чорноземів, сильно окрашений гумусом і мав досить різних складників – перегною. Але крім Зейсько-Бурейської рівнини в Амурському краю було ще багато інших низин, які використовувалися або могли бути використані для хліборобської культури. В гористих місцевостях та підгір'ях панували суглинки, а в більшості бурій лісовий ґрунт, який на маленьку глибину окрашений перегноем.

Хліборобством переважно займалися селяни-переселенці, більшість – українці, а козаки в меншій мірі. Після перепису статистичної партії Амурської експедиції у 1910 році, населення селянського повіту, якого адміністративним центром був Благовещенськ, складало 103 550 осіб та поділялося на 15 561 господарств. Землю суцільно засівали одною чи кількома хлібними культурами, таким чином 5 чи більше років. Після того, як земля виснажувалася та переставала родити так, як раніше, її не засівали тривалий час (від п'яти до десяти, а іноді й до двадцяти років). Щоправда, в місцевостях, які знаходилися неподалік від міста Благовещенська, площа під ріллю з кожним роком збільшувалася. Не дивлячись на ще більші земельні простори у козаків, оброблення ріллі здійснювалося на половину менше, ніж у селян. З сільськогосподарських рослин тут розводять: пшеницю, овес, озимого жита, картоплю, гречку, ячмінь, просо, кукурудзу. Хліб сіялися виключно ярові, з яких прерогативою були пшениця й овес, які крім потреб самого хлібороба, мали ще велике промислове значення. Площа засіву пшениці й вівса у селян і козаків становила у період з 1906 року по 1910 рік понад 90 відсотків від усієї площі засіву, решта – озиме жито та інші картопляні рослини.

Врожай за даними 1893 року був у селян і козаків приблизно з 1 га становив у кілограмах відповідно таким чином (селяни/козаки): пшениці: 1 139,06/959,21; вівса: 1 049,14/809,34; жита: 959,21/734,4; гречки: 584,52/479,60 та ячменю: 914,25/569,53. А за перші десять років ХХ століття пшениця: 959,21/659,46; овес: 914,25/674,45; ячмінь: 779,36/624,48; та гречка: 404,67/404,67. Зниження урожайності пояснюється кожний раз збільшенням хліборобів-переселенців та переходом до оброблення менше урожайних місцевостей та взагалі гірших ґрунтів. За даними за період з 1897 по 1906 рік продукція хліба в Амурському краю була така (тисяч тонн): 1897 рік – 49,14; 1898 рік – 80,26; 1899 рік – 109,75; 1900 рік – 106,5; 1901 рік – 145,78; 1902 рік – 137,59; 1903 рік – 168,71; 1904 рік – 237,51; 1905 рік – 198,2; 1906 рік – 175,27. Надвишок у 1907 році у селян було 39 345 тонн, а козаків – 7 650 тонн. Ці надвишки передавали інтендантству, золотопромисловим компаніям, споживачам міста, млинам та спиртово-горілчанам заводам.

Варто зазначити, що у 1907 році хлібороби Амурського краю закупили: 1 077 жнивварок і снопов'язалок, 218 косарок, 490 кінних грабель, 213 молотарок, 118 кінних приводів, 1 110 плугів тощо. З цього бачимо, що сільське господарство Амурщини прямувало до переходу до більш культурного оброблення та використання ріллі. Врешті-решт це важко здійснювати при хронічному безлюддю цього так багатого краю так, що людині приходиться вести багато боротьби з непочатою природою.

Першими переселенцями Усурійсько-Приморського краю були забайкальські козаки та селяни, які й почали вже займатися хліборобством на європейській зразок. Так у 1860 році оброблено 437 га, а 1861 року приготовлено під посів 793 га. Але у 1986 році переселенцям не пощастило, оскільки вони осіли на низьких місцях долини річки Усурі і розлив ріки в цьому році затопив майже всі їх посіви. Також бракувало їм худоби, яка при перевезенні, що тривало довгий час, була дуже виснажена і по прибуттю на місце більшість гинула. Але не дивлячись на такі перешкоди, багатий ґрунт Усурійсько-Приморського краю поборов їх і вже в 1862 році під хліборобські культури підготовлено 1 311 га. Головне, що в перші роки ці перші хлібороби почали використовувати ґрунт, який давав жнива двічі на рік. От так виглядало перше переселення до Усурійсько-Приморського краю.

Беручи до уваги швидке обсадження кордонів Усурійсько-Приморського краю, розпочато заселення хліборобів з європейської Росії, але це переселення не досягало своєї мети у зв'язку з браком відповідних шляхів та віддаленням цього краю. Отже всі ті переселенці, які зверталися сюди, губилися по великому Сибірському шляху і оселялися десь у Західному або Центральному Сибірі, або вибиралися в Туркестан та інші держави. А тому масове заселення Усурійсько-Приморського краю з Європи сухоземом признано невідповідним і від 1861 року вирішено заселявати його за допомогою морського шляху. А що це морське переселення переводилося майже виключно з України, тому й переселенці-селяни Усурійсько-Приморського краю більше як на 80 відсотків є українці. Коли вже навіть була збудована Сибірська залізниця, то й тоді заселення Усурійсько-Приморського краю здійснювалося з цілком природних причин з України, оскільки українське селянство стреміло туди, де можна було

зустріти своїх земляків, на яких у тяжку час все-таки можна було налічувати. Та й взагалі психологія кожного селянина, який уже пустився на мандрівку, була така, що він мандрував не раз і кілька років по всьому Сибіру, поки не знайшов (як вони казали) свого, а тож своє саме було на Зеленому Клині і переважно в Усурійсько-Приморського краю: ґрунт, підсонь та рослинний світ.

Рільництво було одним із головних занять населення Усурійсько-Приморського краю. Найкращими місцевостями для оселення рільників в рівнина, яка тягнеться вздовж берега річки Усурі в верхній і нижній її течії. Територія представляла собою зарослим лісом та покритими озерами й болотами. Водночас, не зважаючи на цей факт, дедалі більше використовувалася для хліборобської культури, оскільки мала для цього придатний ґрунт. Рівнина в верхній течії річки Усурі починалась від устя річки Імана і закінчувалася нижче устя річки Сунгачі. Вона тягнеться з півночі на південь на 139 км, при ширині зі сходу на захід на 53,5 км. Ця друга рівнина далеко краща для хліборобської культури, як перша. Вона представляв горбкуватий степ із глибоким чорноземом і лише близько берегів річки Усурі на ній зустрічається болота. В південній частині Усурійського краю зустрічаються гарні місця для хліборобства в долинах численних рік, які впадають в Японське море. В горах ґрунт глинистий та кам'янистий, а на узгірках зустрічається суглинок із примішкою піску та чорнозем, а також місцями він складається з глини. Загалом у всьому Усурійсько-Приморському краю, після обчислень дослідників, колонізаційна площа могла становити до 170 000 кв. км, не враховуючи сюди вологих та болотяних місць, що знаходилися переважно в Усурійській полосі і шкодили хліборобам. Решта поверхні краю була гористою, а відтак не придатна для хліборобської культури.

З рільничих культур у краю розводили майже виключно ярові збіжжя, хоч у деяких місцях розводили озиме жито, але у дуже малому розмірі і площа його становила не більше 2 відсотків. До цих ярових збіжжєвих рослин належали: пшениця, овес, жито, ячмінь, гречка, просо, кукурудза, горох, лен, картопля, кавуни, капуста, баклажани та деінде й цукровий буряк. Площа пшениці і вівса становила у деякі роки до 65 відсотків всієї ріллі, гречки – 13 відсотків, а решта припадала на інші хліборобські культури.

Отже, Усурійсько-Приморський край (переважно південна частина – Усурійщина) сприятливіший для рільництва (хліборобських культур), аніж Амурський край. Цьому сприяв якісний ґрунт-чорнозем, який місцями доходив до двох метрів глибини та містив у собі багато перегною. Відповідно Усурійський чорнозем набагато кращий за якістю від Амурського, адже в деяких місцях його можна прирівняти до українського у Європі.

Переселенцям до 1901 року розподілялось на родину по 109 га, згодом – вже по 16,4 га на особу придатної для рільничого господарства землі.

Врожай на переселенських-селянських землях від 1900 до 1913 років становив приблизно з 1 га: ярової пшениці 1 050 кг, ярового жита 855 кг, вівса 930 кг, картоплі 6 385 кг.

Варто зауважити, що в Усурійському краю, як й в Амурщині, землю засівали підряд п'ять-десять років і зазвичай одним і тим же хлібом, аж поки вона не виснажить та став менше родити, після чого не засівали тривалий час (від п'яти до десяти, а іноді й до двадцяти років).

При великих селянських земельних площах та майже абсолютній відсутності робочих найманих рук, буйному ґрунті, рільнича система найбільше тут сприятлива, тому й поширена.

Останки ґрунту йдуть на сіножаті, але завдяки буйному ґрунтові трави виростали дуже високими та мали грубі стебла, тому й тут потрібний догляд і культура. Але селянство вже в останні часи пристосовувалося й до цього та старалося вчасно скошувати сіно або відпускати під сіножаті вже орану землю, після якої одержується далеко краще і не високе на зріст сіно.

Головним сільськогосподарським районом був Усурійський край, тоді як у Хабаровському окрузі хліборобство поширене біля річки Амуру, але значно слабше, проте в Удському окрузі ситуація ще гірша. Причиною слабо розвинутого сільського господарства в Хабаровському та Удському округах було переважно невідповідність підсоння, шляхів та ґрунту.

Безперечно, що поселенець при вільному виборі місця осідку зазвичай намагався поселитися там, де кращі були умови для його господарства. Разом з тим, коли вже начебто більшість відповідних місць в Усурійському краю була занята, то переселенський уряд направляв поселенців у північні місцевості, де була суворіша природа і людині постійно приходилося боротися з нею і пристосовувати для власних потреб. Виникали великі труднощі, а відтак переселенець був змушений звертатися до легшого і швидшого заробітку, яким у даному випадку слугувало рибальство та мисливство. Тому багато хліборобів займалися рибальством та мисливством, у зв'язку з чим менше звертали уваги на

сільське господарство. Отже, розвиток сільського господарства в Хабаровській та Удській округах було на низькому рівні.

Саме такими були умовами для розвитку сільського господарства в Усурійсько-Приморському краю. Усурійський край славився, як головний хлібний район.

Проте Усурійсько-Приморський край мав й деякі свої негативні сторони в царині рільничого господарства. Найбільшою негативною рисою були постійні літні дощі, які йшли півтори місяця поспіль. Це був час початку косовиці сіна. Дощі не раз псували сіно та також негативно впливали на збіжжя, бо від цих дощів вони тягнулися в соломю, а на низьких місцях вимокають та випривають. Під час цих дощів повставали повені, ріки виступали із берегів і затоплювали низькі місця, а воли там ще не встигли зібрати сіна, або було щось посіяне, то безперечно пропадало. Головне, що ці опади та великі повені повторялися не щорічно, але в певні періоди часу, що десять і більше років так, що можуть дістатися селянина несподівано і тоді вже все пропадало. Рятунком для нашого селянина у такому випадку були сільськогосподарські машини (жниварки, косарка тощо), які були більш поширені ніж на Амурщині. Другим лихом сільського господаря були грибок і головня. Коли в зерні був грибок, який закримичувався по червоних плямах і рожевім пушку на зернах, то спечений з цього хліб робився таким чином, що він нього боліла голова і нудило. Це зустрічалося переважно у низьких місцях, як мочарі, то що, але тепер починають вести боротьбу і чим раз усе більше їх поборюють.

Висновки. Сутність вищевикладеного зводиться до висновку, що за переписом у 1897 році відсоток українського населення на території Зеленого Клину становив в Усурійському краю – 25 відсотків, а на території Амурщини – 18 відсотків. У 1907 році до одного лише Усурійського краю прибуло 51 176 осіб (73,6 відсотків всіх переселенців) з шести українських губерній: Чернігівської, Київської, Полтавської, Волинської, Харківської, Подільської. У березні 1883 року з міста Одеси до міста Владивостока прибув перший пароплав з кількома сотнями переселенців, переважно селян Чернігівської губернії. З 22 122 родин, що переселилися в 1858 – 1914 роках до Приморського краю, 15 475 родин були з України. У період з 1883 року по 1905 рік на Далекий Схід переселилося 172 876 осіб, з українських губерній – 109 510 осіб (63,4 відсотків всіх переселенців). У період з 1906 року по 1916 рік на Далекий Схід прибуло 259 522 особи, з них українців – 166 787 або 64,27 відсотків. З 1850 року по 1916 рік з України на Далекий Схід переселилося 276 300 осіб (56,54 відсотків всіх переселенців). В Амурській області українці становили 49,7 відсотків поселенців, у Приморській – 61,2 відсотки. У 1917 році населення Зеленого Клину становило майже 880 тисяч осіб (населення Приморщини складало близько 540 тисяч осіб, а Амурщини – близько 337 тисяч осіб). За переписом, проведеним 1918 року українськими організаціями, українців нараховувалося тоді 437 тисяч осіб.

Клімат Усурійсько-Приморського краю був суворішим від тих європейських країн, що знаходяться на таких самих широтах. Крім того, він дуже змінюється між крайньою північчю і півднем краю. Головні пункти краю: Затока св. Ольги, Владивосток, Хабаровськ, Миколаївськ, Удськ. До більше морського клімату можна вважати Затоку св. Ольги та Владивосток, тобто місцевості південно-східні, що межували з Японським морем. Хабаровськ, Миколаївськ, Удськ можна віднести до більше континентальних, хоча Миколаївськ знаходився недалеко від берегів моря, але на Удськ мав великий вплив Охотське море, куди зимою попадали лід з Північного Льодовитого океану. Клімат Амурського краю представляв комбінування гарячого та дощового літа із холодною і малосніжною зимою. Головні пункти Амурського краю із заходу на схід були: Албазіне, Благовещенськ та Катерино-Микольська станція. Загальна річна кількість опадів в Албазіні була досить мале і становила приблизно 300 мм, в Благовещенську – 498 мм, а в Катерино-Микольській станції доходило до 506 мм. Зимою опади надзвичайно малі так, що зима була зовсім безсніжна, що унеможлилювала сіяння озимого хліба. Найбільша кількість опадів припадав на липень і серпень, що затримує досягання хлібів і жнива, а відтак сприяв погіршенню якості зерна.

Хліборобство було одним із головних занять Амурського краю. Головним хліборобським районом була так звана Зейсько-Бурейська рівнина (друга назва – Амурська прерія), ґрунт якої вважався найкращим і носив назву Амурського чорнозему. Першими переселенцями Усурійсько-Приморського краю були забайкальські козаки та селяни, які й почали вже займатися хліборобством на європейський зразок. Усурійсько-Приморський край сприятливіший для рільництва (хліборобських культур), аніж Амурський край.

Список використаних джерел:

1. Мицюк О. Про переселення на Далекий Схід. Київ, 1913. 129 с.
2. Кауфман А. Усурійський край. Енциклопедія, Словник Брокгауза і Єфропа. Т. 35. С.31.
3. Рудницький С. Огляд національної території України. Берлін, 1923. С. 137.
4. Рыбаковский Л. Л. Население Дальнего Востока за 150 лет. М. 1990.
5. Свит И. Украинский Дальний Восток. «Маньчжурский вестник» (Харбин), 1934, № 4. 20
6. Шимонович І.І. Зелений Клин. Нова Україна. Літературно-науковий вісник. Львів, 1924. Книжка III-IV за березень-квітень. С. 307-322. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shymonovych_Ioanykii/Zelenyi_Klyn__Nova_Ukraina_vyd_1924/
7. Фрадинський О.А. Айгунський договір 1858 року. Митна енциклопедія : у 3 т. Державний науково-дослідний інститут митної справи. 2-ге вид. Хм.: ПП Мельник А. А, 2014. Т. 1: А. 3. 592 с. ISBN 978-966-346-853-2. С. 31. https://web.archive.org/web/20190302204824/http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/456/1/414_IR.pdf.
8. Буссе Ф. Переселения крестьян морем в Южно-Уссурийский край в 1883 – 1893 гг. СПб., 1896. С. 34.
9. Аргудяева Ю. В. Традиционная обрядность у украинцев Партизанской долины. Владивосток. 1981.
10. Меньшиков А. А. Материалы по обследованию крестьянских хозяйств Приморской области. Саратов. 1912.
11. Кабузан В. М. Дальневосточный край в XVII – начале XX в. (1640 – 1917). М. 1985.
12. Кабузан В. М. Переселення українців у Далекосхідний край. Український історичний журнал. Київ. 1971.
13. Марунчак М. Українці в СРСР поза кордонами УРСР. Вінніпег. 1974.